„Краезнанието в Пещерския край“ – едно по-особено изследване на проявленията, свързани с опазването на местната памет и идентичност

Цветанка Панчева / tsvetanka_pancheva@phls.uni-sofia.bg
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Авторът Валентин Стоянов е роден в гр. Пещера. Завършил е специалност „Българска филология“ в Софийския университет. Той е дългогодишен преподавател по български език и литература. Възпитаник и учител в Средно училище „Св. Климент Охридски“ в родния си град, с множество публикации с филологическа насоченост и по методика на преподаването. Интересите му към миналото на родния край и задълбочените му краеведски проучвания сякаш доминират над педагогическите и филологическите му занимания. Той е сред авторите на многотомния алманах „Осемте хилядолетия на Пещерския край“ (2022 – 2024) и на множество публикации в местния периодичен печат, както и на доклади в научни форуми. Автор е на монографията „Пещерската гимназия“ (2022), която не е просто летопис на едно учебно заведение, а е превърната от него в „своеобразна, макар и частична, история на град Пещера и на българското образование“. За неговите изследвания върху проблеми на локалното са характерни анализите и съпоставките на миналото с настоящето върху дадена местна тема, които обикновено се базират на множество свидетелства – непубликувани документални източници и служебни документи, пунктуално проучване на публикации от различни времеви периоди, автентични свидетелства, събрани чрез спомени, снимки, статистически данни, за да се достигне и до количествени анализи и обобщения. Този му подход е намерил своето проявление и в последното му издание[1], което ще представим на страниците на списанието „ББИА онлайн“[2].

През 2025 година излезе от печат изданието „Краезнанието в Пещерския край (издания, краеведи, институции на паметта)“, което, както пише и самият автор в уводните си бележки „трудно може да се определи в жанрово отношение“. То макар и да представлява интересна сплав от справочни данни за книги, ръкописи и ограничен брой статии, допълнени с кратки биографични сведения за авторите им не е точно справочник, нито е библиография. В книгата има и популярни текстове, представящи кратката история на институциите на паметта от Пещерския район с акцент към проявленията им в краезнанието. Най-стойностен в нея, според мен, е делът на количествения и паратекстов анализ на данните от справочните части, чрез който авторът се заема с трудната задача „да проследи динамиката в броя на издадените книги по десетилетия, да очертае тематичното им съдържание като описани факти и премълчани събития… да потърси каква връзка създават текстовете между историческите процеси и възвеличаването или забравата на някои личности от нашия край“. Чрез

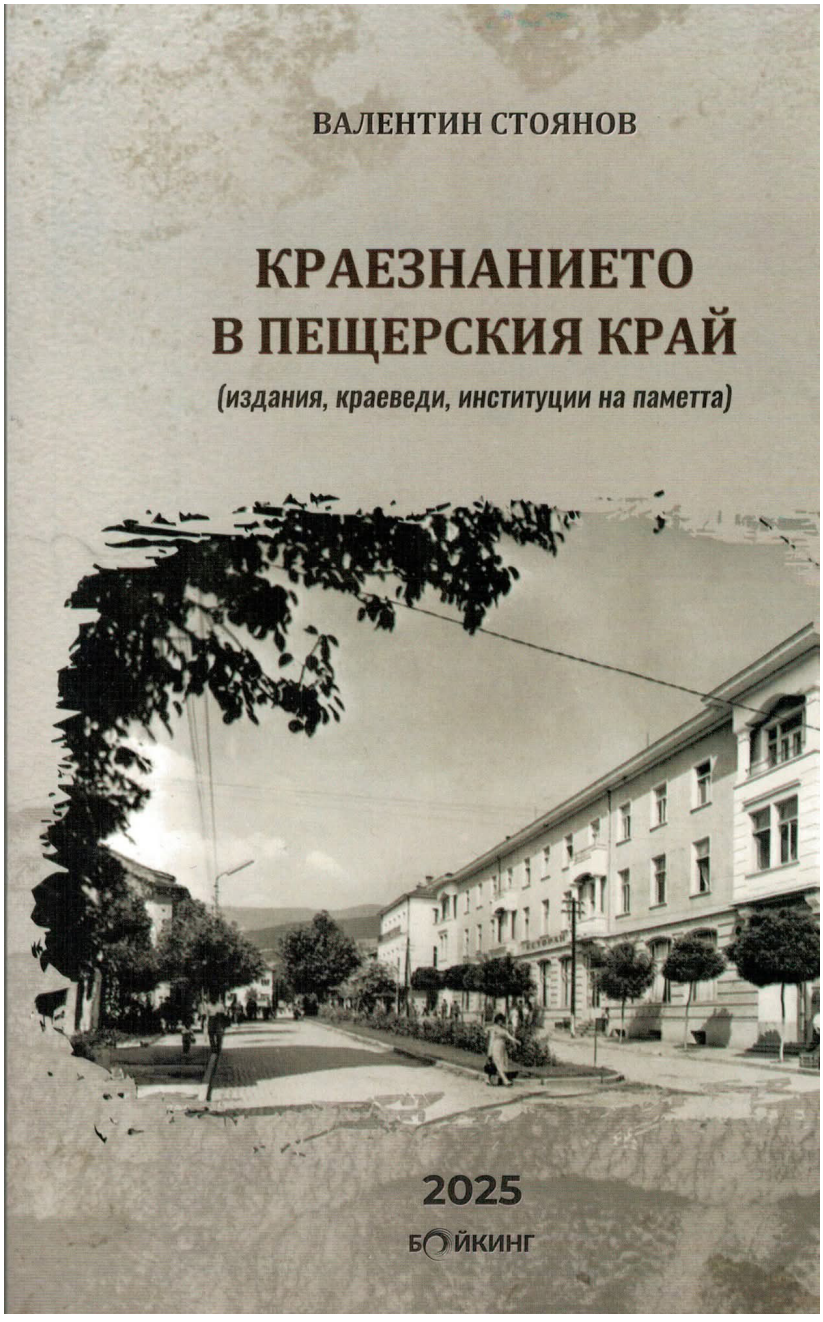
[1] Стоянов, Валентин. Краезнанието в Пещерския край : издания, краеведи, институции на паметта / Валентин Стоянов. - [Пловдив] : Бойкинг, 2025. - 243 с. : с табл., диагр., ил.

[2] Статията „Краезнанието в Пещерския край“ – едно по-особено изследване на проявленията, свързани с опазването на местната памет и идентичност“ е резултат от изпълнението на проект BG16RFPR002-1.014-0011 „Устойчиво развитие на Център за върхови постижения „Наследство БГ“, Работен пакет от програмата на ЦВП „Наследство БГ“: Разкриване на българското културно наследство и социализирането му чрез нови технологии. Библиотеки и краезнание (местна история). Микропроект „Краезнанието в подкрепа на културната идентичност, креативната икономика и устойчивата среда“.

тази част на своя труд той се стреми да осмисли по-голямата роля, която играят краеведските изследвания като „пресечна точка между авторовия прочит на историята и общностния спомен за нея“.

Изданието започва с един кратък, но грабващ вниманието текст, който по своеобразен начин заявява авторовата идея за важността на краеведските проучвания. Той е озаглавен „Краеведите от Пещерския край срещу опитите за нулиране на историята“. В него се оповестяват данни за исторически свидетелства, удостоверяващи фрапиращи действия, свързани с унищожаване на документи и заличаване на исторически факти от миналото на Пещерския край, напр.: изгаряне на църковни книги и ръкописи, за което съобщава още изтъкнатият възрожденец, просветител и виден краевед на Пазарджишкия край Стефан Захариев през 1870 г.; осуетяване на разкопки и заличаване на материални исторически свидетелства поради немара или преднамереност на властта – в по-късни периоди; едностранчиво представяне на исторически сведения на идеологически принцип след 1944 г., вкл. „прочистване на библиотечни фондове“ и др. под. под политически натиск; констатирани са сведения за същия процес, но с обратен знак и в годините след 1989-а – пълно отрицание, свързано със социалистическия период – премахване на паметници, преименуване на улици, унищожение на непубликувани документи, които конкретно се посочват и т.н.; селективно събиране на данни от миналото; несистематична грижа за опазване на исторически артефакти и др.

Именно посочването на такива процеси подтиква Валентин Стоянов да им „противопостави“ сведения за наличните и достъпни краеведски книги, които в голяма степен са гарант за опазване на местната памет и за съхраняване на местната идентичност. С раздела „Краеведските книги за Пещерския край“ (анотации и резюмета) той прави точно това. Тази част на книгата му е най-обемна, общо 130 страници. Тя включва данни за книги и брошури, свързани с района, или отнасящи се за местни дейци, представени чрез кратки библиографски посочвания, снимка на корица и резюмета, или разширени анотации. Книгите са подбрани по ясно определени формални критерии, заявени в предговора, а описанията им са подредени в хронологичен ред на издаването им и обхващат периода 1901 – 2025 г., общо 128 заглавия. Чрез този, да го наречем условно, библиографски преглед, сполучливо се подчертава обема и съдържателното разнообразие на краеведската

книжнина за Пещерския район, както и нейните разновидности – монографични изследвания, летописни книги, персонални и родови биографии, справочници и план-указатели, алманаси, албуми, спомени, легенди и предания, юбилейни сборници и др. Макар и да не се наемам да оценявам посочените книги от гледна точка на пълнота на отразяването им именно като краеведска книжнина за този район, все пак трябва да подчертая, че съм впечатлена от обхвата и разнообразието им, както и от качеството на резюметата, което е очаквано за автор филолог. В подкрепа на сериозността на библиографското си проучване той коректно посочва работата си с първоизточниците не само на общинско и регионално равнище, а и в Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив, Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и Централната библиотека на БАН. Придържайки се към гледната точка на професионалния библиограф ще подчертая, че въпреки че тук са включени кратки сведения за книгите с техни анотации, тази глава няма как да се разглежда като чисто библиографска, защото направените описания не са във формата и стандартите за библиографско описание, нито включва белезите на вътрешната структура и справочен апарат на същинската библиография. Но, авторът с изложението си няма такива претенции. Той вероятно цели да привлече вниманието на бъдещите читатели на това издание не с усложнено структурирана библиографска информация, а с лесната за проследяване хронологична подредба на достъпно поднесената разширена информация за съдържанието на конкретната книга, с визуалния ефект от снимка на корицата ѝ, както и с изнасяне на преден план на заглавието ѝ. Основното, върху което трябва да се акцентира тук, е големият брой на предложени резюмирани заглавия, който съвсем очевидно е приносен за широкото осветляване на темата за краеведската книжнина, свързана с Пещерско (Пещера, Радилово, Капитан Димитриево, Свети Константин), в съчетание с „дружелюбна“, незатормозяваща читателя структура. Тази част, без съмнение е и емпиричната основа за последвалия анализ.

Този втори голям раздел е озаглавен „Краеведската литература за Пещерския край като мегатекст“ и обхваща количествен и паратекстов анализ на събраната библиографска информация. Обобщени са данни и са коментирани резултатите: по брой на отпечатаните книги и брошури (надхвърлящ по обем над 11 000 страници, превърнати в краеведски текстове от местните изследователи); проследена е динамиката на издадените книги по десетилетия, с анализ на тенденциите; разгледано е тематичното им разнообразие. Анализът се задълбочава от приведените данни за публикационната активност на най-изтъкнатите краеведи, като той е съчетан с тематичната насоченост на краеведските им постижения. Констатирана е една тенденция, която съм забелязала, че е характерна и за много други региони в България – превес в краеведските проучвания имат книгите за местни личности. За Пещерския регион те са 40, от 21 автори. Валентин Стоянов не се ограничава само в констатации. Той разглежда данните в по-общ контекст. Например осмисля големия брой издания за местни личности не само като тенденция да се възпитават новите поколения чрез примери, с които да се съизмерваме, а и като възможност за укрепване на местната идентичност и приноса на съответния район в развитието на страната. Подобен анализ, от друга страна, очертава кои са ценностните ориентири на общността, кои са характеристиките, които тя иска да бъдат забелязани от другите. Онагледеният с диаграми и таблици количествен анализ позволява лесно да се ориентираме в тематичното разнообразие на краеведската книжнина за този регион, където освен сегментът „Персоналия“ се срещат: исторически теми и събития; теми, свързани с образователни, културни, религиозни институции; материали за местни предприятия; изкуство и фолклор, военна тематика, археология. Свое място сред това разнообразие намират и: спомени, родови хроники, справочници и албуми, туристически маршрути и забележителности. Библиометричният анализ на краеведската книжнина подтиква автора да очертае и липсите в местната тематиката и обръща внимание на отсъствието на книги за малцинствените общности в този край, подминаване на конфликтите на етническа, религиозна и лична основа. Интересна е и констатацията за липсата на книги за младите хора в общността.

Друг аспект на анализа засяга въпроса за документалната основа на краеведските издания и тук

се посочват на първо място местни документални материали от фондовете на държавните архиви, следват ги теренните проучвания и спомените. Авторът обръща внимание на по-слабото използване и позоваване на сведения от местния периодичен печат. Тази тенденция е много смущаваща, защото знаем каква всеобхватна дейност развиват, предимно регионалните библиотеки, по текущото и ретроспективното разкриване на статиите от местния периодичен печат и какъв огромен по обемите си справочен апарат притежават те в тази посока.

Съществен аспект от изследването е свързан с паратекстовия анализ на обработените данни за краеведските книги и брошури – заглавия, посвещения, илюстрации, оформление. Специално внимание е обърнато на авторите – личност, присъствие, мотиви за създаване на краеведски книги. Приведени са любопитни примери, отнасящи се до мотивацията на краеведите, до многоликото им присъствие в живота на местната общност, до желанието да разкажеш за лични преживявания на фона на обществени процеси, да запълниш „белите страници“ в местната история, да възкресиш памет, за предадеш знанията си на следващите поколения. Интересни са и наблюденията на автора „за езика на краеведските книги“, в който съжителстват документални с литературни елементи, а също и че много често се усеща „невъзможността на автора да излезе извън идеологическия шаблон на времето“. В тази част на изложението са засегнати още два важни аспекта, свързани с проучването на краеведската книжнина на Пещерско – въпросът за осветляването на „център“ и „периферия“ (в географски контекст) в местните проучвания, както и темата за това как една краеведска книга стига до читателя – издаване, разпространение, тиражи, спонсорства, видимост чрез национални информационни системи. Разочароващ е фактът, споделен от автора, че от 128-те отпечатани книги и брошури само 40 са библиографски регистрирани в електронния каталог на Националната библиотека – COBISS, независимо от разпоредбите на Закона за депозиране на печатни и други произведения. От изданията за Пещерския край 74 не присъстват в Регионалната библиотека в Пазарджик, в библиотеките в Пловдив и София. И тук авторът препоръчва: „отговорността на краеведа не е само в това да събере и представи достоверни факти, но и да ги направи обществено достояние, вкл. и чрез изпращането на книгата до повече библиотеки – вкл. и във висшите учебни заведения“.

С разпространението на това свое изследване той дава личен пример, подарявайки книгата си на редица библиотеки в страната и на изследователи на краезнанието, включително и на мен. Освен това той обявява следното в местните медии и в социалните мрежи: „Това е книга с мисия – със средствата от продажбата ѝ ще се издадат няколко ръкописа на пещерски краеведи, неотпечатвани досега“.

Без съмнение, анализът на трудно събраните емпирични данни за краеведските книги за Пещерския регион, превърнат в мегатекст, е стойностен с направените констатации и изводи, а самото изследване е оригинално по своята методология и е напълно приложимо и за проучванията на книжнината в други населени места и цели региони.

В рамките на този отзив няма да се спирам и на останалите значими части на този труд, отнасящи се до описанието, вкл. с по-кратки анотации на около 25 ръкописни труда и на няколко ценни статии за района на Пещерско, както и до очертаването на дейността на няколко местни институции на паметта – на Общинския исторически музей в Пещера; Къща музей на Петър Велев; Музей „Автомобилите на социализма“; Етнографска сбирка на армъните; Музейна сбирка в Радилово; Читалищата и краезнанието. Доста подробно са представени и краеведски дейности извън книгоиздаването, засягащи специфични организационни форми и краеведски инициативи в неправителствения сектор.

В заключение ще подчертая, че извън всички посочени достойнства на тази краеведска книга, тя ми допада със своята философия – да се осмисли краеведската книжнина, дейността на краеведите и местните културни институции и обществени структури от един по-малък район не в тесните рамки на своята дисциплинарна затвореност, а като документирана основа на колективната памет, като жалон за формиране на местна идентичност, за приобщаване към местни ценности, а от там и към просперитет и устойчиво развитие на общността.

Ключови думи: *издания, институции на паметта, краеведи, краезнание, Пещерски край*